

Jalə Allahverdiyeva
OYU

İNGİLİS TOPONİMİK ADLARININ SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: toponim, etnonim, antroponim, topoqrafik, hidroqrafik, fitonim

Keywords: toponomy, ethnonym, anthroponomy, topographic, hydrographic, fitonym

Ключевые слова: Топонимика, этноним, антропонимы, топографический, гидрографический, фитоним

İngilis toponimlərini nəzərdən keçirdikdə, onların əksəriyyətinin mənalının müasir dil daşıyıcıları tərəfindən anlaşılmadığı məlum olur. Bunun əsas səbəbi də bu ərazidəki toponimlərin qədim dövrlərə aid olması və sonrakı əsrlərdə onların müəyyən səslərini itirməsi, səhv tələffüz nəticəsində səhv yazıya alınması, toponimlərin tərkibində əksəriyyəti qədim ingilis söz və şəkilçilərinin təşkil etməsi və sairədir. Buna görə də semantik təhlil zamanı toponimin ümumi semantik mənası məhz onu təşkil edən ayrı-ayrı elementlərin semantik analizi əsasında müəyyənləşdirilir. Bu zaman ingilis toponimik adlarının tərkibinə daxil olan coğrafi terminlərin aşkara çıxarılması və toponimlərin digər törənmə yollarınının müəyyənləşdirilməsi əsas istiqaməti təşkil edir.

Beləliklə, ingilis toponimik adlarının törənməsində mənbə rolunu aşağıdakı vasitələr təşkil edir:

Etonimlərdən təşəkkül tapmış toponimlər. Burada əsasən qəbilə, tayfa, nəsil, etnik qrup, xalq və millət adlarından törənən toponimlər nəzərdə tutulur. Etonimlər ya həmin xalq tərəfindən əsası qoyulmuş, ya da məskunlaşdırılmış ərazilərin adlandırılmasında iştirak edir. Bəzən ərazi əvvəlcədən məskunlaşdırılmış olur, lakin sonradan ora köçən tayfanın yerli əhalidən fərqlənməsi ərazidə yenidən məskunlaşmış etnik qrupun adını daşıyan yaşayış məntəqələrinin əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Bir çox ölkələrin adları məhz etnonimlərdən qaynaqlanmışdır. Məsələn, Britaniya toponimi adada hələ e.ə. məskunlaşmış kelt tayfası britonlarla bağlıdır. *England*-İngiltərə toponimi isə V-VI əsrlərdə əraziyə köç etmiş german tayfalarından olan anqların adı ilə bağlıdır və "anqların torpağı" deməkdir.

Ümumiyyətlə etnonimlərlə bağlı yer adlarından istifadəyə ən böyük coğrafi obyektlərin işarələnməsində rast gəlinir. Məsələn, Wessex-qərbi saksonlar, Essex-şərqi saksonlar və s.

Antroponimlər əsasında formalaşan toponimlər. Şəxs adı, soyadı, təxəllüs, ləqəb və s. mənbələrdən qaynaqlanan toponimlər bütün dünya ölkələrində mövcuddur. Bu cür toponimlər, əksər hallarda, ya ərazidə yaşamış məşhur şəxsin (lord, yüksək vəzifəli hərbi, sənayeçi, mülkiyyətçi, incəsənət xadimi və s.) adı ilə bağlı olur və ya ərazidə tikinti aparmış şəxsin ismindən başlanğıc götürürlər. Məsələn, Londonun öz mağazalarına görə məşhur olan Bond Street küçəsi XVII əsrdə küçədə aparılan tikinti işlərinə başçılıq etmiş Tomas Bondun adını daşıyır.

İngiltərədəki ən qədim yer adlarında biz kelt şəxs adlarına (çox vaxt müqəddəslərin adlarından götürülürdü) rast gəlirik: *Lanivet* - "Nivetin kilsəsi", *Lanhydrock* - "Hydrokun kilsəsi" və s. *London* toponimin özü kelt toponimik adı kimi qəbul edilir və *Londino* şəxs adı ilə bağlıdır.

Sonrakı mərhələdə anqlo-sakson adları *-ing* elementinin müşayiəti altında adada yayılmağa başladı: *Cocking* (Cocca şəxs adından), Buckingham (Bucc) və s.

Skandinav işğalı isə *-by* elementi ilə bitən şəxs adlarından ibarət toponimlərin təşəkkül tapmasına gətirib çıxardı: *Grimsby* (*Grimr*), *Granby* (*Grani*) və s.

Fransız şəxs adlarının isə tərkibi toponimlərin formalaşmasında iştirak etməsi diqqəti cəlb edir: Samford *Courtney*, Swaffham *Bulbeck*və s.

Şəxs adlarının ən çox birləşdiyi element isə şəxs adlarına bitişik və ayrı yazılan **town, ton** morfemidir: Arkwright Town (Derbyshire - bu kəndin adı burada malikanə almış, əyirmə dəzgahını ixtira etmiş Richard *Arkwright*ın adı ilə bağlıdır); *Dufftown* (şəhər 1817-ci ildə qraf James *Duff* tərəfindən salınmışdır); Charlieston (qraf Lord Garliesin adı ilə bağlıdır) və s.

Port prefiksi ilə düzələn şəxs adlarından ibarət toponimlərə də çox rast gəlinir: *Port Dundas*, *Port William*, *Port Ellen*.

Şəxs adları içərisində qadın adları ilə bağlı olanları da diqqəti cəlb edir. Məsələn, İngiltərədə Mary adlandırılmış bir çox coğrafi obyektlərə rast gəlmək mümkündür. Bu ərazinin mülkiyyətçisinin qadın olması, ya da kişi mülkiyyətçinin həyat yoldaşının və ya *Mary* adlı digər qohumunun şərəfinə obyektin adlandırılmasının nəticəsidir (məsələn, *Maryland*, *Maryport* və s.).

Bu bölmədə digər bir maraqlı məqam memorial adlarla bağlıdır. Memorial adlar məşhur insanların adlarını əbədiləşdirmək məqsədi ilə onların müxtəlif coğrafi obyektlərə verilməsidir. Məsələn, Londonun şərqindəki dairələrdən biri Qaz, İşıq və Koka-kola şirkətlərinin rəhbəri S.A.Beckin şərəfinə *Beckton* adlandırılmışdır; *Helen's Bay* körfəzi və istirahət zonası isə Helen Selina Sheridanın şərəfinə adlandırılmışdır.

XVII əsrdən başlayaraq Londonda küçə adları kral ailəsinin üzvlərinin şərəfinə adlandırılmağa başlandı: *Queen Street* (1666), *King William Street* (1829), *King Edward Street* (1843) və s. Ümumilikdə götürdükdə, İngiltərədə kral və kraliça adları ilə bağlı, həmçinin *king* və *queen* elementli toponimlər xeyli saydadır.

Topoqrafik adlar. Coğrafi ərazinin topoqrafik, fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla toponimlərin formalaşması ən geniş yayılmış üsul kimi götürülə bilər. Burada başlıca yeri relyef terminlərinin iştirakı ilə yaranan toponimlər tutur ki, onlarda da müxtəlif coğrafi elementlər əksini tapa bilər:

knoll - *təpəcik*: The Knoll (Derbyshire);

toft - *təpə*, yüksəklik: Toft (Lincolnshire);

hurst - *meşə örtüklü təpə*: Dewhurst (Lincolnshire);

meadow - *çəmənlik*, çay vadisi: Meadow Lane (derbyshire);

field-tarla, çəmən, torpaq sahəsi: Enfield (Greater London);

holt - *meşə örtüklü təpə*: Northolt (Greater London);

weald - *meşə*, sıx meşəlik: Wealdstone (Greater London).

Burada mənfi relyef göstəricilərinə də rast gəlmək mümkündür: *coomb-dərə*, çuxur: Coomb (Hampshire);

gullet - yarğan, qobu: Grave Gullet (İsle of Man). Toponimlərdə "boğaz", "körfəz", "buxta" mənalarda da çıxış edir: Guliat Buigh (Derbyshire - "Sarı Körfəz").

Ümumiyyətlə dildəki sözlər toponimlərin tərkibində işləndikdə ilkin mənasından qismən və ya tam uzaqlaşa bilər;

hole - çala, oyuq, çuxur: Muddy Hole (Derbyshire).

Landşaft terminlərinin iştirakı ilə yaranan toponimlər də çoxluq təşkil edir.

Hidroqrafik terminlərin iştirakı ilə yaranan toponimlər:

bath - su müalicəxanası: Matlook Bath (Derbyshire);

brook - kiçik çay: Radbourne Brook (Derbyshire);

fleet - kiçik axın, körfəz: Fleetham (Yorkshire);

hatch - bənd, dəhnə: Kelvedon Hatch (Essex);

rivulet - kiçik çay: Bourne Rivulet (Hampshire);

weel - girdab, burulğan, çayın dərin yeri: Weel (Yorkshire).

Məskunlaşma xüsusiyyətlərini əks etdirən toponimlər:

burh - istehkamlı ərazi: Burgh (Suffolk);

ham - mülk, ferma: Brentham (Greater London) və s.

Burada yol, tikili və bu növ digər terminlərdən istifadə ilə yaranan toponimlər diqqəti cəlb edir:

bow - tağ, qövs şəklində olan tikili: Bow şəhərinə bu ad Yeo çayı üzərində yerləşən tağlı körpüyə görə verilib;

wall - divar, sədd: Walle (Northumberland) şəhəri Roma səddinin yaxınlığında yerləşir.

İqtisadi coğrafi terminlər. Ərazidə məskunlaşmış əhalinin təsərrüfat fəaliyyətini əks etdirir:

cofe - mal-qara ağılı, toyuq-cücə hini: Cote (Derbyshire);

salt - duz: əvvəllər duz istehsal edilən ərazilərin adlandırılmasında işlədilmiş, sonra isə digər coğrafi obyektlərə də transformasiya edilmişdir: Wick (Avon);

stelling - mal-qara üçün ağıl: Stella (Tyneside);

wick - südçülük ferması və ya ticarət mərkəzi: Wick (Avon).

Fitonimlər, yəni bitki və ağac adından əmələ gələn toponimlər. Daha çox rast gəlinən elementlər aşağıdakılardır:

apple - alma: Appledore (Devon və Kent);

ash - göyrüş, vən: Ashbourne (Derbyshire);

barley - arpa Barton (Yorkshire);

bean - lobya: Benacre (Suffolk);

box - həmişəyaşıl şümşad ağacı: Boxley (Kent);

broom - nəfəsotu: Bromley (Greater London);

cherry - albalı: Cherry Burton (Yorkshire);

elm - qarağac: Elmstead (Greater London);

hazef - meşə qozu: Hessle (Yorkshire);

heatfier - süpürgə kolu: Heathrow (Greater London);

oak - palıd: Oakenshaw (Yorkshire);

peas - noxud: Peasmore (Berkshire);

saffron - zəfəran: Saffron Walden (Essex);

thorn - çaqqal gavalısı kolu, tikan: Thornton Heath və s.

Ümumiyyətlə, toponimikanın müasir vəziyyətinin təsviri bir sıra problemlərlə bağlıdır ki, onların həlli toponimlərin tarixinə nəzər salmadan mümkün deyil.

Toponimin coğrafi obyektin xüsusiyyətləri ilə şərtləşməsi fikri özünü onda doğruldu ki, obyektə xarakterizə edən çoxsaylı cəhətlərdən elə biri seçilir ki, bu həmin dövrün insanları üçün əsas cəhət hesab edilir.

Ədəbiyyat

1. Adilov M.İ., Paşayev A., Azərbaycan onomastikası, Bakı, 1987
2. Əhmədov T.M., Azərbaycan toponimikasının əsasları, Bakı, 1991;
3. Mollazadə S.M. Toponim yaradan bəzi komponentlər haqqında, B., 1988;
4. Беленькая В.Д., Очерки англоязычной топонимики, Москва, 1977;
5. Беленькая В.Д., Топонимы в составе лексической системы языка, Москва, 1969;
6. Жукевич В.А., Общая топонимика, Москва, 1980;
7. Мурзаев Э.М., Основные направления топонимических исследований, Принципы топонимики, Москва, 1964;
8. Мурзаев Э.М., Топонимика популярная, Москва, 1973;
9. Никонов В.А., Введение в топонимику, Москва, 1965;
10. Cameron K., English Place-Names, London, 1996;
11. Mills A.D., A Dictionary of English Place-Names, Oxford, 1998;
12. Names and Games: Onomastics and recreational linguistics, London, 1986;
13. Reaney P.H., The Origin of English Place-Names, London, 1976;
14. Room A., A Concise Dictionary of modern Place-Names in Great Britain and Ireland, Oxford, 1985;
15. Smith A.H., English Place-Name Elements, London, 1956;
16. Stewart G.R., Concise Dictionary of American Place-Names, New-York, 1970;

Summary

Characteristic features of English toponymic names

The article is devoted to research and semantic analysis of English geographical names. The author is able to organize ideas and statements about semantic changes of English place-names. Identified the semantic features of geographical names, ethnonyms, anthroponym, fitonyms, topographic and hydrographic names were identified.

Резюме

Характерные особенности английских топонимических названий.

Статья посвящена исследованию и семантическому анализу английских топонимов. В статье автор смог систематизировать идеи и высказывания о смысловых изменениях английских топонимических названий. Были определены семантические особенности топонимов, этнонимов, антропонимов, фитонимов, топографических и гидрографических названий.

*Rəyçi: fil.f.d.dos.O.Əbdülrəhimova
OYU-nun "Dillər və pedaqoji" kafedrasının
27.03.2017-ci il tarixli iclasının
07 saylı protokolundan çıxarış.*

Daxil olma tarixi: 25.04.2017